

Тетяна Пастушенко,
к.і.н., ст.н.с., Інститут історії України НАНУ,
(Київ), Україна, tetiana_p@ukr.net

ВІЙСЬКОВИЙ ПОЛОН НА ТЕРИТОРІЇ РАЙХСКОМІСАРІАТУ УКРАЇНА ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗВІТІВ КОМАНДУВАЧА ВЕРМАХТУ В УКРАЇНІ 1941–1942 рр.

У статті на основі звітів командувача Вермахту в Україні, які зберігаються у Німецькому федеральному військовому архіві, описується система німецького військового полону на території райхскомісаріату Україна. Це 9 звітів за період з вересня 1941 р. до травня 1942 р. Враховуючи, що фонди командувача Вермахту в Україні та начальника таборів військовополонених на території райхскомісаріату України не збереглися, то ці документи представляють особливу цінність. До того ж вони маловідомі для українських науковців, тому основною метою цієї публікації було ознайомити вітчизняних дослідників історії радянських військовополонених із інформацією, яка міститься у звітах. Мова іде про катастрофічну ситуацію, яка склалася у 14 шталагах на Правобережній Україні, в результаті якої до квітня 1942 р. загинуло близько 70 відсотків червоноармійців, які потрапили у полон у серпні–вересні 1941 р.

Ключові слова: Друга світова війна, радянські військовополонені, система військового полону, Третій райх, історія України у Другій світовій війні.

Система німецького військового полону на окупованих українських територіях у роки Другої світової війни продовжує залишатися мало-відомою сторінкою історії¹. Однією з причин такої ситуації є стан джерел. Лише частково збереглася документація німецьких інституцій, які займалися питаннями військового полону, зокрема, служби у справах військовополонених при загальному управлінні Верховного головнокомандування Вермахту (ОКВ, від нім: Oberkommando der Wehrmacht, ОКВ), а

---

¹ Огляд історіографії з цієї теми див: Пастушенко Тетяна. Історіографія та джерела дослідження працевикористання радянських військовополонених в таборах на території України // Сторінки воєнної історії: Зб. наук. ст. — Вип. 18. — С. 37–44.

також начальників служби утримання військовополонених у військових округах на території Райху. Це означає, що найважливіші процеси ухвалення рішень щодо полонених всередині ОКВ залишаються невідомими. Що стосується документів про становище полонених у зоні відповідальності сухопутних військ Вермахту (ОКГ, від нім: Oberkommando des Heeres, ОКН), тут ми маємо чисельну, але теж досить розрізнену групу джерел. Інформація про становище полонених міститься переважно у звітах командувача тилом групи армій, окремих армій, а також охоронних дивізій². Документи самих табірних команд, шталагів і дулагів, які діяли на території України, не збереглися. Не збереглася документація штабу командувача Вермахту в Україні (ВБУ від нім.: Wehrmacht Befehlshaber in der Ukraine, W.Bfh.U) і начальника у справах військовополонених при ВБУ, які відповідали за організацію утримання полонених у зоні цивільної адміністрації окупованих територій. Тобто ми лише приблизно уявляємо, як функціонувала система полону на території райхскомісаріату Україна, де в період максимального розширення його площі у 1943 р. діяло 16 таборів для радянських військовополонених³. Проте, у фонді територіальних командувачів Вермахту в СРСР вдалося виявити 9 місячних звітів ВБУ за період з вересня 1941 р. до квітня 1942 р.⁴. Це перші екземпляри з особистим підписом командувача Вермахту в Україні генерала Карла Кітцінгера⁵. У документах міститься детальна інформація про діяльність служби військового полону та становище полонених червоноармійців. Хоча цей фонд відомий для дослідників, він є в переліку використаних джерел багатьох наукових праць, але майже ніхто з науковців не цитує й не посилається на звіти ВБУ. Зазвичай оперують більш узагальненою інформацією по всіх таборах з окупованих територій. Та для реконструкції системи німецького військового полону в Україні названі документи надзвичайно важливі, оскільки вони якраз і показують специфіку ситуації та діяльності німецьких службовців. У цій статті пропонується заповнити цю прогалину, зробити огляд звітів командувача

---

² Наприклад, документи фонду КМФ-8 із Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

³ Bundesarchiv, Abt. Militärarchiv, Freiburg i. Br. (BA-MA), RW 6/450, 451.

⁴ BA-MA, RW 41/ 46.

⁵ Карл Кітцінгер, Karl Kitzinger (1886–1962) — німецький генерал авіації. Учасник першої світової війни, служив на різних командних і штабних посадах. З листопада 1934 р. переведений до Люфтваффе, командувач риних зон ПВО: Захід, Норвегія. З 1 липня 1941 по 21 липня 1944 р. командувач Вермахту в Україні. До жовтня 1944 р. командувач Вермахту у Франції. З жовня 1944 р. до травня 1945 р. головнокомандувач районом оборони «Захід». З травня 1945 по 1947 р. перебував у британському полоні. Помер у Штутгарті.

Вермахтом в Україні про ситуацію у таборах для радянських військово-полонених.

У німецьких Збройних силах справами військовополонених займався Верховне головнокомандування збройних сил Німеччини та Головне командування сухопутних військ, а пізніше й СС. У т. зв. зоні відповідальності ОКВ за питання військового полону відповідало Загальне управління Вермахту (нім: Allgemeinen Wehrmacht-Amtes, AWA). До його складу входив Відділ у справах військовополонених (нім: Abteilung Kriegsgefangene, Abt. Kgf.). Через велику кількість радянських військовополонених з 1 січня 1942 р. цей відділ був реорганізований в управління (Chef des Kriegsgefangenenwesens). Восени 1944 р. система установ полону була підпорядкована командуючому резервної армії райхсфюреру СС Г. Гімлеру.

До компетенції ОКВ входили табори військовополонених, розташовані на території Райху, Генерал-губернаторства, райхскомісаріатів Україна та Остланд, в Норвегії, Бельгії, окупованій частині Франції.

На окупованих територіях у зонах цивільної адміністрації на чолі системи військового полону стояли територіальні Головнокомандувачі збройними силами Німеччини, яким підпорядковувалися командуючі у справах військового полону (Kommandeure der Kriegsgefangenen, Kdr. Kgf.), котрі мали під своїм командуванням окремі шталагі⁶.

Система таборів військовополонених в райхскомісаріаті Україна підпорядковувалася головнокомандувачу Вермахту в Україні, яким з 27 травня 1941 р. був генерал-лейтенант Карл Кітцінгер. У його підпорядкуванні був начальник у справах військовополонених в Україні з резиденцією у Рівному та Бердичеві. З липня 1941 до 22 листопада 1942 р. був генерал-майор (з січня 1942 р. генерал-лейтенант) Йозеф Файхтмаєр⁷,

---

⁶ Möller, C. (2001). Massensterben und Massenvernichtung — Das Stalag 305 in der Ukraine 1941–1944. Master's thesis (Historisches Seminar). Gottfried Wilhelm Leibniz Universität Hannover. — S. 8.

⁷ Йозеф Файхтмаєр, Josef Feichtmeier (1883–1945) — австрійський генерал сухопутних військ. Під час Першої світової війни офіцер штабу дивізії. На початку Другої світової війни командував I/XVII-м полком територіальної оборони, 665-м полком з охорони військовополонених. У серпні 1940 р. — генерал-майор, начальник територіального штабу «Південь», у 1941 р. — начальник таборів військовополонених округу «Відень». З липня 1941 р. до листопада 1942 р. — начальник таборів військовополонених при командувачі Вермахтом в Україні. Далі він був командувачем резерву XVIII-го військового округу, до серпня 1943 р. займався мобілізацією. Навесні 1945 р. був арештований радянськими військами та депортований з Австрії, далі його доля невідома.

а з 23 листопада 1942 р. до 15 грудня 1943 р. — генерал-майор (1 січня 1943 р. — генерал-лейтенант) Курт Вольф⁸.

Загалом, функції командувача Вермахтом відповідали завданням командувача військовим округом. Частково він підпорядковувався безпосередньо Адольфу Гітлеру, частково — отримував вказівки від ОКВ. Командувач Вермахту в територіальних округах і райхскомісаріатах командував усіма родами військ, які перебували на підпорядкованій йому території (піхота, військово-повітряні сили, військово-морський флот). Він також відповідав разом із поліцією за безпеку регіону, експлуатацію місцевих економічних ресурсів для забезпечення німецьких військ. До його компетенції входили і питання утримання військовополонених.

Звіти командувача Вермахту в Україні невеликі за обсягом — максимум 25–30 сторінок, мають чітку структуру і перелік питань. Починаються, як правило, підрозділом «загальна обстановка», у якому коротко описується ситуація в райхскомісаріаті і основні напрямки діяльності штабу командувача. Наприклад, у вересні це організаційні моменти, коли штаб, формально створений 28 червня 1941 р., лише 1 вересня був повністю укомплектований штатом, військовими та цивільними працівниками і прибув до Рівного. Або для жовтня 1941 р. важливими обставинами була ситуація на фронті, захоплення Києва і розширення райхскомісаріату до лінії Дніпра, відповідно територія, за яку відповідав командувач Вермахту в Україні, збільшилася втричі до 176 кв. км. З листопада 1941 р. і всі наступні місяці одним з головних питань залишалася охорона підпорядкованих територій і організація боротьби з партизанами. За порядковим номером, яке займає те чи інше питання у звіті, можна визначити його важливість. Організація системи військового полону була однією з провідних тем у вересні–листопаді 1941 р. і займала відповідно 4-6 позиції. З грудня 1941 р. — це питання мало порядковий номер «22» або «17» і зазвичай йшло за питаннями догляду за транспортними засобами, ветеринарії, часто завершувало звіт командувача Вермахтом в Україні.

---

⁸ Курт Вольф, Kurt Wolff (1886 – ?) — німецький генерал сухопутних військ. Під час Першої світової війни — підполковник, командир роти. У серпні 1939 р. — генерал-майор, командир полку, командир дивізії на Західному фронті. З лютого 1941 р. до квітня 1942 р. — начальник фортеці Кьонігштайн та офлагу IV В. З квітня до листопада 1942 р. начальник таборів військовополонених IV-го військового округу, з листопада 1942 р. до січня 1944 р. — начальник таборів військовополонених при командувачі Вермахту в Україні. З січня до грудня 1944 р. — начальник таборів військовополонених VIII-го військового округу. З грудня 1944 р. — у резерві. У липні 1946 р. він був заарештований англійцями за звинуваченням у військових злочинах, але в листопаді 1951 р. був випущений на свободу.

У вересні 1941 р. з питанням військового полону були особливі труднощі. «Старих начальників шталагів, які не можуть впоратися із надзвичайними завданнями необхідно замінити» — погрожував у звіті К. Кітцінгер. Труднощі полягали у необхідності утримувати, годувати та охороняти величезну кількість полонених червоноармійців (понад 400 тис.). «З надзвичайними вимогами у сфері харчування військовополонених, розміщених у таборах на території райхскомісаріату, не можна було справитися звичайними заходами лише «відповідальних за це установ» (тобто установ військового полону). Утруднення сталися також через те, що підпорядкований командувачу Вермахту в Україні начальник таборів військовополонених разом із супроводжуваними його старшим керівником імперської служби праці (RAD: Reicharbetsdienst) переїхав у Бердичів, ближче до тилового району групи армій «Південь», в результаті він міг використовувати лише ті організації, які були розташовані на Сході і підпорядковані йому»⁹.

До вирішення питання з харчуванням військовополонених стали залучати всі місцеві цивільні органи влади, гебіткомісарів та команди економічного штабу «Ост» в Україні. Командувач Вермахту в Україні дав розпорядження використовувати військовополонених у цивільній сфері, сільському господарстві, щоб у такий спосіб роздобути їм харчування. Це робилося всупереч наказам ОКВ про організацію військового полону, в яких заборонялося використовувати радянських військовополонених поза військовою сферою¹⁰. Планувалося діяти у таких трьох напрямках:

а) По можливості розбивати великі табори на менші робочі команди та супутні табори, це значно полегшить заготовляти їжу для полонених.

в) Більш широко залучати до праці військовополонених, використовувати їх в різних галузях економіки, у тому числі у військовій та цивільній сферах, що дасть можливість забезпечити їх продуктами харчування. Разом з тим працевикористання має базуватися на продуктивних завданнях.

с) Налагодження співпраці між місцевими установами і таборами військовополоненими, які знаходяться в цьому регіоні»¹¹.

Але самі ж автори документу відзначають, що ці заходи почали здійснювати занадто пізно. «Доки ці заходи наберуть ефективності, багато військовополонених через голод повтікали із шталагів та транс-

---

⁹ BA/MA, RW41/46, Bericht № 1. — S. 4.

¹⁰ Overmans Rüdiger / Hilger Andreas / Polian Pavel (Hrsg.). Rotarmisten in deutscher Hand. Dokumente zu Gefangenschaft, Repatriierung und Rehabilitierung sowjetischer Soldaten des Zweiten Weltkrieges, — Paderborn/München:Schöningh Verlag, 2012. — S. 398–399.

¹¹ BA/MA, RW41/46, Bericht № 1. — S. 5.

портів». Втечі стали приводом для масових розстрілів полонених, які застосовували угорські війська, а також інші охоронні підрозділи.

Наступного місяця, у жовтні 1941 р. доповідачі повідомляли знову, що найбільші труднощі були із продуктами харчування. Табірної порції вистачало лише для того, щоб тримати в живих військовополоненого, проте для фізичної праці, особливо у холодну пору року, її не достатньо. Дані про щоденну смертність полонених становлять дві особи на тисячу полонених, проте існувала тенденція на зростання цих показників, тому багато полонених, які числилися у таборах живими, але вже не здатні були працювати¹².

Ілюстрацією жахливого становища у таборах є інформація про випадки канібалізму. У вересні в шталагу 357 у Шепетівці військовополонені «узбецької чи асманської приналежності» зтягували до свого помешкання німецьких полонених іншої національності, їх там душили та розбирали труп на частини¹³. У жовтні 1941 р. були зафіксовані випадки канібалізму у Рівному та Острозі. «У цьому брали участь, як і минулого місяця, військовополонені узбецької народності. Вони, як і інші учасники цього злочину були негайно розстріляні»¹⁴.

Дані про структуру та чисельність військовополонених у таборах на території райхскомісаріату, які містяться у звітах, дають можливість чисельно представити масштаби трагедії. У вересні 1941 р. у підпорядкуванні начальника таборів військовополонених при ВБУ було 7 стаціонарних таборів (шталагів): у Рівному шталаг 360, у Ковелі шталаг 301, Проскурові шталаг 355, Шепетівці шталаг 357, Володимирці Офлаг XI А, Вінниці шталаг 329, Житомирі шталаг 358¹⁵. У жовтні до перелічених таборів додалися ще шталаги у Білій Церкві 334, Києві 339, на станції Бобринська (Сміла) 345 та Умані 349¹⁶. У листопаді 1941 р. до РКУ передали шталаги, розташованих у зоні відповідальності ОКГ і до травня 1942 р. у віданні начальника таборів військовополонених при ВБУ перебуває 13 шталагів та один офлаг, за виключенням шталагу 346 у Кременчуку на східному березі Дніпра, який залишався тимчасово у підпорядкуванні начальника тилових районів групи армії «Південь»¹⁷. Найбільша кількість шталагів перебувала на території РКУ з травня

---

¹² BA/MA, RW41/46, Bericht № 2. — S. 8.

¹³ Ebenda, Bericht № 1. — S. 6.

¹⁴ Ebenda, Bericht № 2. — S. 8.

¹⁵ BA/MA, RW41/4, Додаток до донесення командувача Вермахту в Україні від 8.10.1941 р.

¹⁶ BA/MA, RW41/46, Bericht № 2. — S. 6.

¹⁷ Ebenda, Bericht № 3. — S. 7.

1942 р. до квітня 1943 р. — їх було 16. До наведених раніше додалися табори у Кременчуку, Полтаві та Миколаєві¹⁸.

Найбільша кількість військовополонених зафіксована у таборах райхс-комісаріату Україна у жовтні — 445 тисяч¹⁹. Це було пов'язано з полоненням понад 600 тис. бійців та командирів після поразки Червоної армії під Києвом. Головним завданням для штабу ВБУ у цей час було транспортування цих полонених із районів на східному березі Дніпра на територію РКУ.

У звіті повідомлялося, що залізницею було переміщено 150 тис. військовополонених, а 170 тис. вивели у зону цивільної адміністрації пішки. «Незважаючи на незначні сили для конвоювання полонених, труднощі із забезпеченням харчування в місцях ночівлі та відпочинку біля залізничних станцій, переправлення військовополонених із зони бойових дій відбулося без значних ексцесів і до кінця жовтня загалом завершилося» — говорилося у звіті командувача Вермахтом в Україні²⁰. Але упродовж жовтня ця кількість зменшилася на 125 тис. і на кінець місяця у таборах перебувало 320 тис. Частину полонених, представників «національних меншин», тобто не росіян, відпустили з полону, якась частина полонених втекла, але більшість, загинула через розстріли та виснаження²¹. Тенденція до зменшення чисельності полонених зберігатиметься весь час, до кінця війни.

У подальші місяці основною причиною зменшення чисельності полонених стала смерть від голоду та інфекційних хвороб. Це основна тема звітів про стан військового полону за листопад 1941 р. — квітень місяць 1942 р. «Причину високої смертності необхідно шукати у високому ступені виснаження і голодуванні полонених, які були доставлені у такому жахливому стані до таборів. А тут більшість із них отримували їжу повністю позбавлену достатньої кількості жирів та білків, не мали одягу та перебували в неопалюваних приміщеннях. У підсумку, все зростаюче похолодання спричинило у багатьох таборах вибух інфекційних захворювань (Висипного тифу в Бресті: 16 випадків, Володимирці: 8, Гайсині: 5 та Умані 2). Лише медичними заходами зупинити розповсюдження епідемії неможливо. Нагальне проведення усіх масових заходів може зберегти військовополонених як робочу силу» — констатували у звіті за листопад місяць, коли чисельність ув'язнених зменшилася до 243 тисяч²². У грудні із 218 тисяч полонених померло 33713,

¹⁸ BA/MA, RW6/450, S. 59, BA/MA, RW6/451, S. 17.

¹⁹ BA/MA, RW41/46, Bericht № 2. — S. 6.

²⁰ Ebenda, Bericht № 2. — S. 7.

²¹ Ebenda.

²² Ebenda, Bericht № 3. — S. 7–8.

ще 791 інвалід і тяжкохворі військовополонені були звільнені з полону як непрацездатні²³. У січні інформація про становище військовополонених була однією з «вартих уваги повідомлень цього місячного звіту» через їх надзвичайну смертність. Чисельність їх надалі зменшувалася з 175696 до 141657²⁴. Епідемія тифу із таборів перекинулася на німецьке військо та цивільне населення. Щоб попередити подальше розповсюдження висипного тифу та занесення його на територію Райху, у всіх таборах військовополонених були організовані карантинні і дезінсекційних табори. Але смертність від висипного тифу серед військовослужбовців Вермахту досягла 9% (на 31.01.1942 р. було 182 хворих на тиф, усього захворіло на цей час 404, з них померло — 54), серед цивільного населення зафіксовано 712 випадків захворювання²⁵.

У лютому стан здоров'я військовополонених продовжив бути жахливим. Епідемія висипного тифу перебувала у найвищій фазі. Із таборів надійшла інформація про 5071 випадок захворювання, з яких 910 смертельні (18% смертність). У шталазі 360 Рівне 621 випадок з яких 76 смертельні (12% смертність)²⁶. Кількість військовополонених на 31.01.42 включно з прибулими із зони командувача тиловим районом групи армії «Південь» 3.300 полоненими скоротилося із 144 975 на кінець лютого до 134 тисяч полонених, тобто на 10975 в'язнів. З яких 6600 померло, 1100 втекло, 1200 направлені до Райху, 1500 звільнено з полону, 575 переведені до Луфтваффе та СД²⁷.

У березні епідемія висипного тифу поступово пішла на зниження. У звіті повідомляється про 3351 хворого супроти 5647 у лютому, смертельні випадки 513 на відміну 906 у лютому²⁸. Загальна кількість військовополонених на кінець звітнього періоду становила 137 тисяч²⁹.

У квітні кількість військовополонених після прибуття із зони бойових дій 18 тис. нових бранців і вибуття 19 500 до Райху зменшилося до 135 тис.³⁰. Фактично, якщо підсумувати, то за шість місяців в таборах на території Правобережної України було втрачено майже 70% полонених червоноармійців, більшість з яких загинула від голоду і хвороб.

На тлі цих повідомлень про смертність від виснаження та епідемії тифу виглядає просто глумом регулярне обов'язкове інформування у

---

²³ BA/MA, RW41/46, Bericht № 4. — S. 22.

²⁴ Ebenda, Bericht № 5. — S. 20.

²⁵ Ebenda, Bericht № 6. — S. 24.

²⁶ Ebenda.

²⁷ Ebenda, Bericht № 6. — S. 25.

²⁸ Ebenda, Bericht № 7. — S. 29.

²⁹ Ebenda, Bericht № 7. — S. 30.

³⁰ Ebenda, Bericht № 8. — S. 25.

звітах про працевикористання військовополонених, а з листопада місяця про підготовку «працевдатних» червоноармійців для відправки на роботу до Райху, на потреби воєнної економіки Німеччини.

На кінець жовтня до праці було залучено 100 тис. військовополонених. На той час їх працевикористання сильно обмежується через постійний рух полонених через табори. Планувалося також за допомогою Організації Тодта створити 80 робочих батальйонів по 300 військовополонених для обслуговування залізничних шляхів. Однією з проблем у цей час стала нестача робочих інструментів та інших засобів праці для військовополонених, яку пропонували подолати за допомогою запуску виробничих ліній на місцевих підприємствах³¹.

У листопаді «працевикористання розвивалося далі всупереч труднощам з охороною та харчуванням». Зрештою воно складалося із надання робочої сили для обслуговування шляхів сполучення та залізниці — загалом до цієї праці було направлено приблизно 140 тис. військовополонених. До цього ще треба додати 25 тис «замовлених ОКВ» працевдатних військовополонених для транспортування в Райх. «Фактично — це межа можливостей працевикористання військовополонених на сьогоднішній день» — констатував чиновник у звіті, — «Оскільки решта 78.000 при такому харчування є непрацевдатними». Але і ці названі цифри потенційної робочої сили із числа військовополонених далеко не остаточні. «Полонені не довго зможуть залишатися спроможними працювати, якщо не вдасться локалізувати смертність у таборах»³².

У грудні на подальше зменшення кількості робочих команд з військовополонених вплинуло недостатнє харчування та захворювання висипним тифом. У деяких таборах через епідемію частково заборонили виводити полонених на роботу. На цей час було задіяно на роботах 112 тис. військовополонених, з них 53 тис. у військовій сфері та 59 тис. у цивільному секторі. Приблизно 24.000 до жодного виду праці через голодування були не придатні³³.

Після директиви Г. Геринга від 7 листопада 1941 р. та відповідного наказу В. Кайтеля від 24 грудня 1941 р. про використання праці радянських військовополонених на підприємствах Райху³⁴ із середини грудня у таборах почало діяти 10 «комісій з працевикористання згідно чотирирічного плану» райхсміністерства праці та ОКВ, щоб відібрати усіх працевдатних військовополонених для оборонної індустрії Райху³⁵.

³¹ BA/MA, RW41/46, Bericht № 2. — S. 7–8.

³² Ebenda, Bericht № 3. — S. 8.

³³ Ebenda, Bericht № 4. — S. 23

³⁴ ЦДАВО України, Ф. 3206, оп.1, спр. 102, арк. 2а–3а.

³⁵ BA/MA, RW41/46, Bericht № 4. — S. 23.

У січневому звіті вже зазначалося, що першочергове завдання працевикористання військовополонених полягало у їх підготовці для військової індустрії Райху. Тому число залучених до праці військовополонених у зоні відповідальності командувача Вермахту в Україні значно зменшилося. На скорочення показників працевикористання вплинуло захворювання на тиф і введення обмежень для таборів і табірних відділень на працю військовополонених в ОТ і сільському господарстві. На кінець звітнього періоду працювало 90 тис. військовополонених (у попередньому місяці — 112 тис.). Із них 47100 у військовій сфері та 42900 у цивільному секторі. До утримання шляхів сполучення задіяно 10 тис. військовополонених³⁶.

У лютому до роботи залучено 69 тис. полонених, з них 8000 на обслуговуванні шляхів сполучення. Після завершення карантину через висипний тиф у цей час відправився перший транспорт із 1200 військовополоненими³⁷.

У березні відправка військовополонених до Райху набуває особливої активності. У цей час було вивезено 14 тис. військовополонених і підготовлено до транспортування наступні 30 тис., а ще 15 тис. очікувалися із зони військової адміністрації³⁸.

У квітні до Райху на підприємства міністерства озброєння відправлено 9200 полонених. Але підготовлені попереднього місяця понад 30 тис. полонених так і не були відправлені до Райху через епідемію тифу. Загалом у цей час працювало 67 тис. військовополонених, з яких 24 тис. у військовій сфері а 23 тис. у цивільному секторі промисловості³⁹.

В останньому звіті командувача Вермахту в Україні, який маємо у своєму розпорядженні, повідомляється, що чисельність військовополонених на 31 травня 1942 р. зросла до 194384 чоловік⁴⁰. Це почали прибувати нові бранці після масштабних оточень Червоної армії під Харковом та на Керченському півострові. У цей час 17950 полонених було відправлено до Райху у розпорядження індустрії боєприпасів, та 4500 для східних легіонів, які почали формуватися у Генерал-губернаторстві⁴¹.

У звітах є також уривчаста інформація про використання військовополонених у воєнізованих охоронних підрозділах. У донесеннях постійно наголошувалося на проблемах охорони таборів, призначені для цього батальйони територіальної оборони (ландсшцубатальйони) не

---

³⁶ BA/MA, RW41/46, Bericht № 5. — S. 20.

³⁷ Ebenda, Bericht № 6. — S. 25–26.

³⁸ Ebenda, Bericht № 7. — S. 30.

³⁹ Ebenda, Bericht № 8. — S. 25.

⁴⁰ Ebenda, Bericht № 9. — S. 22.

⁴¹ Ebenda.

справлялися із такими масштабними завданнями. На початковому етапі до конвоювання та нагляду за червоноармійцями часто залучали бойові підрозділи Вермахту та сили охоронних дивізій. У вересні–жовтні 1941 р. табори охороняли силами воєнізованих робочих груп, так званої імперської служби праці (Reicharbetsdienst). Так знаходимо інформацію, що в жовтні 6-й ландшутцбатальйон замінив 44-е відділення імперської служби праці, яке було відправлене додому⁴². Також із Райху прибули у район несення служби 439-а, 466-а й 568-а роти, які в листопаді приступили до виконання своїх обов'язків у складі 9-го ландшутцбатальйону⁴³. У цей час вже почали активно формуватися допоміжні охоронні підрозділи із полонених для охорони таборів, у яких вони перебували. Згаданий 9-й ландшутцбатальйон був посилений у «за рахунок сформованих з українських військовополонених і відставних українців» допоміжними охоронцями (гільфсвахманшафт). До цього часу сформовано 13 рот допоміжних охоронців по 184 особи. Заплановано сформувати ще загалом 12 батальйонів гільфсвахманшафту по 4 роти кожен»⁴⁴. Разом з тим у звітах неодноразово говорилося про ненадійність таких охоронців. «У грудні надійшли повідомлення про 3100 випадки втечі. Їх можна пояснити в першу чергу через слабку охорону таборів та ненадійність українських гільфсвахманів»⁴⁵. Тому найчастіше у донесеннях фігурує така стандартна фраза: «Як і раніше посилення сил охорони ландшутцбатальйонів здійснювалося за рахунок військ із ОКГ».

Майже у кожному звіті є згадки про відпуск в'язнів з полону. Згідно з наказом ОКВ від 7 серпня 1941 р. полонені червоноармійці німецької, української, білоруської, литовської, латвійської та естонської національності «по-можливості, мають відпускатися з полону»⁴⁶. Конкретні цифри можна зустріти у звіті за грудень 1941 р., коли було відпущено 791 інвалід, у лютому наводяться дані про 1500 звільнених військовополонених. Лише в одному місці ця інформація трохи коментується. «Дуже обмежено відпускали із полону військовополонених української національності, які не мали військової професії, або відпрошувалися під приводом турботи про родину з перспективою збереження власного життя»⁴⁷.

Представлені у цій статті звіти командувача Вермахту в Україні змальовують дуже примарні перспективи збереження життя для червоно-

---

⁴² BA/MA, RW41/46, Bericht № 2. — S. 8.

⁴³ Ebenda, Bericht № 3. — S. 7.

⁴⁴ Ebenda, Bericht № 3. — S. 7–8.

⁴⁵ Ebenda, Bericht № 4 грудень. — S. 7.

⁴⁶ Rotarmisten in deutscher Hand. — S. 657.

⁴⁷ BA/MA, RW41/46, Bericht № 4. — S. 22–23.

армійців у німецьких таборах на території райхскомісаріату Україна. Офіційні документи містять важливі статистичні матеріали про динаміку чисельності в'язнів таборів, основні заходи щодо їх охорони та утримання. Разом з тим, інформація звітів командувача Вермахтом в Україні досить обмежена, яка не розкриває організаційну структуру окремих таборів, або специфіку діяльності начальника таборів військовополонених при командувачі Вермахтом в Україні. Тим не менше, дані про 16 таборів райхскомісаріату України є тим важливим пазлом для реконструкції загальної картини німецького військового полону на території України.

REFERENCES

Berkovski, V. (2011). *Nacysts`ki tabory dlya vijskovopolonenykh u Slavuti (1941–1944)*. In: Berkovski, V., Legasova, L. (eds.) *Istoriya velykykh strazhdan. Nacysts`ki tabory dlya radyans`kykh vijs`kovopolonenykh u Slavuti na Khmel`nychchyni: doslidzhennya, dokumenty, svidchennya*, 29–50. [in Ukrainian].

Dubyk, M. (eds.). (2000). *Dovidnyk pro tabory tyurmy ta getto na okupovaniy terytoriyi Ukrayiny /1941–1944/*. Kyiv. [in Ukrainian and Germany].

Keller, R. (2011). *Sowjetische Kriegsgefangene im Deutschen Reich 1941/42. Behandlung und Arbeitseinsatz zwischen Vernichtungspolitik und kriegswirtschaftlichen Erfordernissen*. Göttingen: Wallstein Verlag. [in Germany].

Korol, V. (2002). *Tragediya vijs`kovopolonenykh na okupovaniy terytoriyi Ukrayiny v 1941–1944 rokax*. Kyiv: Akademia. [in Ukrainian].

Koval, M. (1999). *Radyanski vijs`kovopoloneni — shlak viyny*. In: *Ukraina v Drugiy svitoviy i Velykiy Vitchiznyaniy viynah (1939–1945 rr.)*. Kyiv: Alternatyvy. [in Ukrainian].

Linne, K. (2006). «Die Arbeitskraft sämtlicher Kriegsgefangenen ist rücksichtslos auszubeuten»: Die Zwangsarbeit sowjetischer Kriegsgefangener für die Wehrmacht im Osten. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 34, 190–206. [in Germany].

Linne, K. (2010). Hunger und Kannibalismus bei sowjetischen Kriegsgefangenen im Zweiten Weltkrieg. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 58 (3), 242–262. [in Germany].

Möller, C. (2001). *Massensterben und Massenvernichtung — Das Stalag 305 in der Ukraine 1941–1944*. Master's thesis (Historisches Seminar). Gottfried Wilhelm Leibniz Universität Hannover. [in Germany].

Müller, R-D. (1995). Menschenjagd. Die Rekrutierung von Zwangsarbeiten im der besetzten Sowjetunion. In: Heer, H. Naumann K. (eds.),

Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941–1944. Hamburg: Hamburger Edition, pp. 92–103. [in German].

Overmans Rüdiger / Hilger Andreas / Polian Pavel (Hrsg.). (2012) *Rotarmisten in deutscher Hand. Dokumente zu Gefangenschaft, Repatriierung und Rehabilitierung sowjetischer Soldaten des Zweiten Weltkrieges*, Schöningh Verlag, Paderborn/München etc. [in German].

Pastushenko, T. (2016). Istoriohrafiya ta dzherela doslidzhennya pratsevykorystannya radyans`kykh viys`kovopolonenykh v taborakh na terytoriyi Ukrayiny. *Storinky voyennoyi istoriyi Ukrayiny*. 18, 37–44. [in Ukrainian].

Streit, C. (1978). *Keine Kameraden. Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941–1945*. Dietz: Verlag J.H.W. [in German].

Zabolotnyi, O. (2012). Stanovyshhe radyans`kykh vijs`kovopolonenykh na terytoriyi Ukrayiny 1941–1944 rr. PhD dissertation (History of Ukraine). State Institution of Higher Learning «Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University of Pereiaslav-Khmelnytsky» [in Ukrainian].